

HARASZTI SZABÓ PÉTER

*Az egyetemek szerepe a huszita propagandában**

A HUSZITIZMUSRA REFLEKTÁLÓ ÍRÁSOK A 14–15. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

A magyarországi eretnkségek történetében különleges hely illeti meg a huszitizmust, hiszen e vallási irányzat követői komoly fegyveres konfliktusok szereplői is voltak a 15. századi Magyar Királyságban.¹ Ezen eretnkség hazai megjelenésében hagyományosan nagy szerepet tulajdonított a szakma a prágai egyetemnek,² ez azonban csak részben fedi a valóságot. Míg ugyanis valóban az egyetem volt a kiindulópontja a mozgalomnak és szellemi vezetőinek, sőt, a huszita „egyháznak” a központja is ez volt,³ addig magyarországi elterjesztésében az itt tanult magyar diákok szerepe erősen kérdésesnek minősíthető korábbi kutatásaim fényében. A tanár-diák viszony ismerete,⁴ a diákok életpályájának a feltérképezése⁵ és a prágai

* Jelen tanulmány az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport (213 TKI 738) támogatásával készült.

¹ Köszönettel tartozom Galamb Györgynek, aki tanulmányom lektorálása során több észrevételével is segített az esetleges hiányosságok pótlásában és kiegészítésében.

² SZÉKELY György, *A huszitizmus visszhangja Magyarország népeiben = Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei* 5 (1954), 1–4, 139; KOVÁCS Endre, *Magyar–ceh történelmi kapcsolatok*, Bp., Közoktatásügyi Kiadó, 1954, 58.

³ THOMAS A. FUDGE, *Reform and the Lower Consistory in Prague, 1437–1497 = The Bohemian Reformation and Religious Practice* 2 (1998), 69–70; Vö.: TÓTH SZABÓ Pál, *A cseh-huszita mozgalom és uralom története Magyarországon*, Bp., Hornyánszky ny. M. Tud. Akadémia, 1917, 41.

⁴ HARASZTI SZABÓ Péter, *A prágai egyetem és a magyarországi huszitizmus – A professzorok szerepe = Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben*, szerk. MÉSZÁROS Andor, KOVÁCS Eszter, Esztergom–Bp., Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány, 2017, 31–45.

⁵ HARASZTI SZABÓ Péter, *A prágai egyetem 14. századi hallgatói és a királyi udvar kapcsolatrendszerre = Micae Mediaevales IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, szerk. GÁL Judit, KÁDAS István, RÓZSA Márton, TARJÁN Eszter, Bp., ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2015, 77–92; HARASZTI SZABÓ Péter, *A prágai egyetem hallgatói Luxemburgi Zsigmond magyar király udvarában = Micae Mediaevales V.: Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, szerk. FÁBIÁN Laura, GÁL Judit, HARASZTI SZABÓ Péter, UHRIN Dorottya, Bp., ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2016, 69–89; HARASZTI SZABÓ Péter, *Magyarországi diákok a Prágai Egyetemen a középkorban = Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemeken 1348–1525*, I, HARASZTI SZABÓ Péter, KELÉNYI Borbála, SZÖGI László, Bp.,

magyar tanulókhöz köthető kéziratoknak az összegyűjtése⁶ azt a feltevést erősítik, hogy a cseh fővárosban csak igen kisszámú diák válhatott a huszita irányzat követőjévé, és még kevesebben voltak azok, akik hazatértük után a cseh eretnység terjesztőivé váltak. Jelen vizsgálat során arra törekedtem, hogy kibővítssem korábbi kutatásaimat, vagyis, hogy ne csak a magyar diákok által másolt vagy írt műveket gyűjtssem össze, de valamennyi olyan művet, amely a korabeli Magyarországon a huszitizmussal pro és contra kapcsolatba hozható. Ide soroltam a magyar diákok vagy általában a magyarországi személyek által vásárolt, örökölt, illetve ajándékozott műveket, ahogy a külföldi szerzők által hazai személyeknek ajánlott, írt műveit és az általuk a magyar viszonyokról szóló írásokat is. A magyarországi forráspusztulás mértékét ismerve teljes képet ez esetben sem kaphatunk, noha néhány jelenség további kutatásában több felvetést is meg lehet fogalmazni.

Ennek megfelelően elmondhatjuk, hogy 61 olyan kéziratot sikerült eddig összegyűjteni, amelyek a mozgalomra reflektálnak. Köztük a legnépesebb az antihuszita kéziratok száma 27 szöveggel, majd a mozgalmat még a 14. században megalapozó, mintegy előrevetítő művek következnek 21 művel, végül pedig a huszita eretnységhez kötődő írások zárják a sort 13 vonatkozó kézirattal. Ide köthető továbbá ezeken felül 23 olyan írás, amelyeknél a szövegek mélyrehatóbb vizsgálata szükséges annak eldöntéséhez, hogy mely oldalhoz sorolható, ha egyáltalán a szövegek köthetőek bármelyik oldalhoz is. Ezek közül jelen kutatás során csak a huszita és antihuszita szövegeket fogom vizsgálni. Ennek eredményeként meg lehet figyelni, hogy mennyire lehettek fogékonyak a magyarok a huszitizmusra, illetve, hogy mekkora lehetett a prágai egyetem szerepe az eszmék elterjedésében, de azok terjedési irányait is.

Huszita kéziratok

Ahogy fentebb említettem, 13 kéziratot sikerült eddig ebbe a csoportba sorolni, közülük három az ún. „*Huszita Biblia*” különböző kódexekben fennmaradt töredéke, amelyekről külön kell majd szót ejteni.

Műfajilag a korpusz elég vegyes képet mutat, mindazonáltal többségben vannak a kisebb terjedelmű vagy a hétköznapi élet során használható művek. Ennek megfelelően négy prédikáció szövege⁷ mellett három további kisebb munka van a csoportban, Budai

ELTE Levéltára–MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2016, 9–42; HARASZTI SZABÓ Péter, KELÉNYI Borbála, SZÖGI László, *Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken*, 1348–1525, II, szerk. DRASKÓCZY István, Bp., ELTE Levéltára–MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2017.

⁶ HARASZTI SZABÓ Péter, *Books and their creators from the medieval Kingdom of Hungary at the University of Prague = Studia Historica Nitriensia* 21 (2017), 17–31.

⁷ Julius SOPKO, *Codices medii aevi, qui in bibliothecis Slovaciae asservantur*, I–III, Martin, Martica Slovenska, 1981–1986, I, 180. sz./s, aa, ae, ah jelzetű szövegek.

Bereck két levele,⁸ illetve Peter Payne professzor válasza, replikája⁹ Zsigmond király diplomatáinak, doktorainak Kutna Horában keltezett kiáltványára. Szintén mindennapi használatra készülhetett a Biblia fordítása is.¹⁰ Mindössze egyetlen hosszabb terjedelmű kézirat található a gyűjtésben, ez Zólyomi Mátyás másolata 1417-ből, John Wyclif *Rosarius sive Floretus minor* című munkájáról,¹¹ amely vitán felül magánhasználatra, de legalábbis értelmiségiek számára készült. A fennmaradó két írás közül az egyiket a másoló személye köti ehhez a csoporthoz, ugyanis a másoló, Zsolnai Miklós bizonyíthatóan Prágában maradt Husz János máglyahalála, illetve saját tanulmányai befejezése után.¹² Az ő munkája egy prolóógus Paulus Diaconus homíliáihoz, melyben Zsolnai *rex tyrannicus*nak nevezi Zsigmond királyt.¹³ A másikat csak még feltételesebben lehet ide sorolni, s elsősorban a másolt mű szerzője köti ide, ez ugyanis egy egyszerű másolata egy, a *Sententiae* IV. könyvéhez íródott kommentárnak.¹⁴ Ennek szerzője Husz volt, és a szöveg egy krakkói egyházmegyei klerikus közvetítésével kerülhetett Magyarországra. Az itt vizsgált kéziratok közül tehát tulajdonképpen csak a négy *sermo* és a bibliafordítások szólnak a szélesebb közönséghez, míg Budai levelei és talán Zólyomi másolata is magánjellegűnek minősíthető, Peter Payne válaszirata szinte már a politikai írások közé sorolható, Zsolnai műve pedig egyetemi, míg a *Sententiae* kommentár feltehetően egyházi használatra készülhetett, noha a teológiai fakultásokon gyakran készítettek erről a műről kivonatokat, mintegy tudásukat bizonyítva a témában.

Így a szövegek felhasználása tehát elég vegyes lehetett, jelentős részüket nem térítésre vagy a hívek meggyőzésére szánták, noha kétségtelen, hogy az ilyen jellegű munkák voltak többségben. A kéziratok provenienciája azonban további tényezőkre világít rá.

Husz János három, és Jacobus de Miza egy prédikációja egy kötetben került Olmützből Körmöcbányára a 15. század középső harmadában, bizonyos Stanislaus de Olomouc tulajdonaként. A *possessor*nak eddigi ismereteink szerint nem volt köze a prágai egyetemhez, s ezek a prédikációk valószínűleg amúgy is nagy számban voltak használatban a korabeli Cseh Királyságban, így nem feltétlenül kell egyetemi kötődésre gondolnunk. A latin nyelvű prédikációk talán a helyi papság meggyőzésére szolgálhattak, akik utána anyanyelven tudták volna továbbadni a híveknek. A kódexben szereplő többi szöveg viszont kétségessé teszi Stanislaus elköteleződését a kelyhesek iránt, hiszen az antihuszita Mauritius de Praga¹⁵ és a husziták irányába szintén

⁸ BARTONIEK Emma, *Codicus manuscripti latini I. Codices latini medii aevi*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1940, 153, 278.

⁹ Praha, Národní knihovna České republiky, NKC VIII F 13.

¹⁰ A *Müncheneri Kódex* (München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Hung. 1.), a *Bécsi Kódex* (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MŰy 72.), illetve az *Apor-kódex* (Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, Codices Hungarici II.) tartalmazzák a fennmaradt részeket.

¹¹ Josef TRIŠKA, *Literární cinnost předhusitické university*, Praha, Univerzita Karlova, 1967, 108.

¹² HARASZTI SZABÓ, KELÉNYI, SZÖGI 2017, i. m. 63.

¹³ Praha, Národní knihovna České republiky, NKC V G 25.

¹⁴ SOPKO i. m. II. 254b sz.

¹⁵ SOPKO i. m. I. 18of sz.

nem elkötelezett ciszterci szerzetes, Matheus de Aula Regia¹⁶ egy-egy prédikációja is szerepel a kódexben.

Zólyomi Máttyás, Zsolnai Miklós és Peter Payne írásairól még csak feltételezni sem lehet, hogy Magyarországra is eljuthattak volna. Mindhárman Prágában készítették szövegeiket, s noha nem lehetetlen, hogy Payne elküldte Kutna Horába válaszáat a magyar doktoroknak, úgy tűnik, hogy e három, kétségkívül a prágai egyetemhez szorosan kapcsolódó kézirat soha nem jutott el a Magyar Királyságba. Budai Bereck leveleiről, melyeknek másolatát az Országos Széchényi Könyvtár őrzi, Bartoniek Emma az 1940-es években azt feltételezte, hogy ismeretlen időben cseh vagy német közvetítéssel kerülhettek az országba. Ismerve Budai karrierjét¹⁷ a cseh eredet sem lehetetlen, noha a két levélnek Würzburgban is maradtak fenn másolatai a 15. századból.¹⁸ Az utolsó szöveget, Husz *Sententiae* kommentárját 1424-ben készítette egy krakkói egyházmegyei klerikus, amiből Julius Sopko lengyel provenienciára gondolt.¹⁹ A szöveg a lehnici karthauziak könyvtárában maradt fenn.

Különös paradoxonként tehát a cseh proveniencia többséget alkot a csoportban, ám a huszitizmus magyarországi terjesztése szempontjából ez mégis jelentéktelen. Hét szöveg bizonyosan a Cseh Királysághoz köthető, Budai két egyelőre bizonytalan provenienciájú levelével együtt kilenc, ám ezekből csak négy jutott el Magyarországra, s azok is Prága érintése nélkül Olmützből. A három biztosan a prágai egyetemhez köthető szöveg Prágában is maradt, míg egy lengyel közvetítéssel juthatott el a Felvidékre. Ily módon az egyetem szerepe, de még a cseh közvetítés is csekélynek mondható.

Ezt a nézetet erősíti a kéziratok korának, de a másolók személyének a meghatározása is. Prágában folyamatosan 1420-ig mutatható ki magyar diákok jelenléte, ám eddig az időig csak két huszita szöveg keletkezett (Zólyomi és Zsolnai művei), s további egy keltezhető az 1420-as évekre. A döntő többség a 15. század közepére vagy második felére tehető, amikor a magyar diákok jelenléte a cseh fővárosban szinte egyenlő volt a nullával, s aki volt, az is korábbi tanulmányai után maradt a városban. Vagyis sem a kéziratok provenienciája, sem keletkezési idejük nem mutat kapcsolatot a hazai huszitizmus és a prágai egyetem között. A kéziratok másolói között hét esetben lehet magyar személyt kimutatni, de egyikük munkája sem Magyarországon maradt fenn, sőt, csupán a „*Huszita Biblia*” esetében lehet feltételezni, hogy legalább egy részük még a Magyar Királyság területén készült, magyar használatra.

¹⁶ SOPKO i. m. I. 180x sz; Vö.: Josef TRIŠKA, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*, Praha, Univerzita Karlova, 1981, 358.

¹⁷ HARASZTI SZABÓ, KELÉNYI, SZÖGI 2017, i. m. 59; František ŠMAHEL, *Die Hussitische Revolution I–III*, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 2002, III, 1156; TRIŠKA 1981, i. m. 56.

¹⁸ Würzburg, Universitätsbibliothek, M. ch. q. 152.;

<http://www.manuscripta-mediaevalia.de/dokumente/html/obj90369357,T,M.ch.f.186>.

<http://www.manuscripta-mediaevalia.de/dokumente/html/obj90254735,T> (letöltés: 2017. augusztus 23.).

¹⁹ SOPKO i. m. II. 254b sz.

Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy a prágai egyetem magyar diákjai a korai időszakban – az 1420-ig ott tanult diákok – egyáltalán nem vállaltak szerepet a huszita eretnokség magyarországi elterjesztésében e kéziratok alapján. A szövegek jelentős része nem is jutott el Magyarországra, csupán Stanislaus de Olomouc hozott magával egy prédikációgyűjteményt Körmöcbányára, s mindössze e négy szöveg érkezett Csehország felől, noha a *possessor* vallási elköteleződése kérdéses. A másik tanulság, hogy a középkori magyar klérus átlagon felüli munkát végezhetett a huszita iratok megsemmisítése terén, legalábbis az összegyűjtött kéziratok csekély száma erre enged következtetni. A kérdés csupán az, hogy ez a csekély szám valóban annak tudható-e be, hogy az egyház sikerrel szállt szembe a huszita eretnokséggel, vagy esetleg más állhatott a háttérben? A kérdés eldöntésében az antihuszita szövegek vizsgálata alapvető segítséget nyújt.

Antihuszita kéziratok

Ez a csoport a legnépesebb a vizsgált iratok között a maga 27 szövegével, ám ebből nem érdemes elhamarkodott következtetéseket levonni. A huszita szövegeknél láthattuk, hogy bár többségben voltak azok, amelyek az egyszerű emberekhez szóltak, ám ezeknek csak egy kisebb részét használhatták Magyarországon, míg az antihuszita kéziratok esetében más motívumokat figyelhetünk meg. Legnagyobb részben ugyanis teológiai témájú traktátusok, polemikus művek, olykor kifejezetten egy adott személynek ajánlott alkotások szerepelnek ebben a csoportban.²⁰ Egészen pontosan 13 traktátust ismerünk eddig, továbbá 10 rövidebb írást, pl. leveleket, vitairatokat, vagy Henricus de Cracovia Husz János ellen írott könyvecskéjét²¹ és Mauricius de Praga Konstanzban elmondott prédikációját.²² Ezekon felül négy pápai oklevél (kettő V. Mártontól,²³ kettő pedig II. Páltól²⁴) található a csoportban, melyek külön kezeldők műfaji okokból kifolyólag.

²⁰ Ilyen pl. Martinus Talayero de Tortosa Rozgonyi Jánosnak ajánlott írása a husziták négy artikulusa ellen (Basel, Universitätsbibliothek, A VII 28; CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt I–III*, Bp., MTA Könyvtár, III, 1882. sz.), vagy az osztrák káptalanok által, feltehetően (egyház)politikai céllal összegyűjtött és Zsigmond királyhoz Pozsonyba eljuttatott jegyzéke a husziták tanairól. Klosterneuburg, Cod. 819.; http://manuscripta.at/mi/hs_detail.php?ID=1052 (letöltés ideje: 2017. augusztus 23.).

²¹ *Bibliotheca Hungarica*, i. m. I, 1689. sz.

²² SOPKO i. m. II. 244ak sz.

²³ Litterae Martini V. papae Romae 23. XIII. 1424 datae, ad hussitarum et wiklefistarum persecutionem incitantes et personas praecipue ecclesiasticas exhortantes, ne commercium cum Sigismundo, duce Lituaniae habeant. SOPKO i. m. I. 177e sz; Litterae Martini V. papae Romae 23. II. 1422 et 24. II. 1424 emanatae, ad bellum contra hussitas in Bohemia hortantes excommunicationeque persequentes eos, qui ratione hussitas adiuvant. SOPKO i. m. I. 177f sz.

²⁴ II. Pál két levele Podjebrád György cseh királyhoz, illetve a boroszlói püspökhöz szól. SOPKO i. m. I. 86x, ah sz.; Vö.: BARTONIEK 1940, i. m. 391.

Mint látható e szövegek egy sokkal szűkebb közönségnek szólnak, az értő, értelmiségi rétegnek. Erre nemcsak a hosszabb traktátusok számából lehet következtetni, de a rövidebb polemikus hangvételű művek vagy Thomas Ebendorfer bécsi egyetemi tanárnak a husziták pozsonyi tetteiről írott rövid értekezése²⁵ szintén ide sorolható és ezt a feltevést erősíti. Ezeket szemmel láthatóan nem arra szánták, hogy a templomokban vagy a szószékről, valamiféle korai „ellenreformációs” céllal előadják a híveknek. Erre utal egyébként a másolt művek szerzőinek a listája, de a *possessorok* személye is. Az auktorok listája azért is tanulságos, mert többen a prágai egyetem tanárai voltak, olykor egyenesen „kiugrott” husziták,²⁶ s egyben az itt vizsgált csoportban is ők képezik a legnagyobb alcsoportot, összesen tíz művel. Némely esetben azonban a szerzőség kérdése még nem teljesen tisztázott.²⁷ A prágai egyetem tíz korábbi professzorán kívül két spanyol (Martinus Talayero de Tortosa, Johannes de Palomar²⁸), egy lengyel (Henricus de Cracovia),²⁹ két osztrák (Petrus Rosenheim,³⁰ Thomas Ebendorfer) és egy itáliai (Jacobus de Marchia) szerepel a listán, a (négy pápai oklevél nélkül) fennmaradó hét szöveg szerzői egyelőre nem ismertek.

²⁵ ÖNB Cod. 468o; http://manuscripta.at/m1/hs_detail.php?ID=6947 (letöltés ideje: 2017. 08. 23.).

²⁶ Pavel Soukup mutatott rá először arra az érdekes tényre, hogy a korai időkben az antihuszita szerzők között tekintélyes szerepet vállaltak a prágai egyetem emigrációba kényszerült egykori diákjai és professzorai. Pavel SOUKUP, *Die Rolle der Prager Universitätsemigration in der Antihussitischen Polemik 1409–1436 = Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 49 (2009/2), 79. A „kiugrott husziták” közé tartozik elsősorban Stanislaus de Snewma (SOPKO i. m. II. 368b sz.) és Stephanus de Palecz (*Bibliotheca Hungarica* i. m. III. 1328. sz.), de a prágai professzorokat erősítette Andreas de Broda, Stephanus de Dolan, Johannes de Grecz Regine, Mauritius de Praga és a Zsigmond király által az óbudai egyetem újjászervezésére is felkért Paulus de Praga. Ugyanis ő maga mondja el 1417-ben az olmützi püspök vikáriusa előtt, hogy nem menekültként ment Magyarországra, hanem a prágai érsek javasolta őt Zsigmond királynak az egyetem megszervezésére. *Zsigmondkori Oklevéltár I–XIII*, összeáll. MÁLYUSZ Elemér et al., Bp., Akadémiai, 1951–2017, VII, 899. sz. (a továbbiakban: ZsO).

²⁷ Sopko Andreas de Broda munkájának tartja a *Tractatus de sacramento eucharistiae et de communione sub utraque specie* című írást, míg Pavel Soukup kutatásai értelmében a szöveget Johannes de Grecz nevéhez kellene kötni. SOPKO i. m. II. 329h sz. Sopko szerint a Prágában található NKC XIII E 5 jelzetű kódexről készült kivonatról van szó. <http://antihus.eu/search.php> (letöltés ideje: 2017. 08. 23.); Vö.: Dušan COUFAL, *Die katholischen Magister Peter von Mährisch Neustadt, Johann von Königgrätz, Nicolaus von Pavlíkov und die Formierung der utraquistischen Universität in Prag 1417 = Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 49 (2009/2), 130–131; Ugyanígy az *Epistola ad hussitas* szintén nem Andreas de Broda, hanem Stephanus de Dolan műve Soukup szerint. <http://antihus.eu/search.php> (letöltés ideje: 2017. 08. 23.); Vö.: Pavel SPUNAR, *Repertorium auctorum Bohemorum provecum idearum post universitatem Pragensem conditam illustrans I–II*, Wratislaviae–Varsaviae–Cracoviae–Gedaniae–Lodziae, Academiae Scientiarum Poloniae, 1985, I. 1023. sz.

²⁸ SOPKO i. m. II. 256h sz.

²⁹ Valószínűleg azonos azzal a Krakkói Henrikkel, aki 1390-ben, mint a bártfai ágostonos rendház perjele tűnik fel. HUŤKA, Miroslav, Augustiniáni na území stredovekého Slovenska (Uhorska), Ružomberok, Verbum – vydavateľstvo KU, 2015, 176.

³⁰ SOPKO i. m. I. 86l sz.

A könyvek birtokosai között szintén nem egy esetben találunk értelmiségieket, így például a Krakkóban tanult Szepesi Miklóst,³¹ a talán szintén Krakkóban vagy Itáliában tanult Tamás kánonjogi *baccalaureus*,³² Mathias de Cobilino krakkói professzor,³³ Prágai Pál, dolani plébánost vagy épp Branda Castiglionét. Szintén meg kell említeni Liebhardt Egkenvelter pozsonyi jegyzőt, akinek a végrendelete tartalmazza könyveit is, amiből igen tág érdeklődési körre következtethetünk,³⁴ de ide tartozik Aranyasi Márton is, aki feltehetően azonos az ugyanilyen nevű egyik lőcsei jegyzővel,³⁵ s aki a szepesi 24 plébános testvérületére hagyta Henricus de Cracovia *Libellus contra Johannem Hus* című írását.

A kéziratok szerzői és ismert *possessorai*, valamint a műfaji sajátosságok arról vallanak, hogy az antihuszita műveket a szűkebb, értelmiségi rétegnek szánták. Logikus következtetés lenne, hogy a Magyarországon elharapózó eretnekség elleni harcban kívánták használni ezeket az írásokat, ám a feltevés hibásnak bizonyul, amint a művek keletkezési idejét és Magyarországra kerülésük további körülményeit vesszük górcső alá.

A magyarországi huszitákról, néhány, többnyire kérdéses vallási hovatartozású megmozdulástól eltekintve³⁶ az 1430-as évekből vannak először információink el-

³¹ HARASZTI SZABÓ, KELÉNYI, SZÖGI 2017, i. m. 86.

³² Az MTA-ELTE Egyetemtörténeti kutatócsoport eddig összegyűjtött adatai szerint ilyen fokozattal rendelkező Tamás keresztnévű személy ebben az időben nem ismert, vagyis elképzelhető, hogy Itáliában vagy Krakkóban szerezte grádusát. Krakkóból ugyanis hiányzik a jogi kar összes anyaga, az Itáliára vonatkozó anyaggyűjtés pedig még nem fejeződött be, noha Veress Endre munkájában sem találni ilyen nevű személyt. KELÉNYI Borbála, *Magyarországi diákok a Krakkói Egyetemen a középkorban* = HARASZTI SZABÓ Péter, KELÉNYI Borbála, SZÖGI László, *Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemeken 1348–1525*, I. Bp., ELTE Levéltára–MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2016, 43.

³³ *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849*, szerk. Josephus MUCZKOWSKI, Cracoviae, Typis Universitatis, 1849, 116.

³⁴ Mollay Károly valószínűnek tartja, hogy Egkenvelter a bécsi egyetemen tanult, s ott szerzett *baccalaureatus* is. MOLLAY Károly, *Többnyelvűség a középkori Sopronban II. A latin nyelv (1352–1450)* = *Soproni Szemle* 21 (1967), 31.

³⁵ MNL OL DF 214439.

³⁶ Az 1418. évi kassói incidens, az 1421. évi inkvizíciós kérvénye a dalmáciai ferences előljárónak, de Johannes Dominici bíboros pápai legátusi kinevezése mögött is inkább kérdéses a huszita eredet, mint bizonyított. 1428-ban Molnári Kelemen győri püspök hívott össze egyházmegyei zsinatot, amelynek egyik fő témája a huszita veszély volt. Az viszont kérdéses, hogy az egyházmegyén belüli, avagy a husziták ez évi Pozsonyig tartó előrenyomulása miatt. A pozsonyi husziták szervezkedése 1429-ben pedig már sokkal valószínűbb, hogy a régióban tevékenykedő huszita csapatok és propaganda hatását sejtethetik. Henry Charles Lea említi még egy magyar huszitát ismeretlen időből, akit az inkvizíció nyomorított meg, s később pálos szerzetesként élte életét. Egyedül a Szepességből tudunk biztosan huszitákról 1420-ban, akiket elűldöztek otthonaikból. Csupán ekkor vehető fel nagyobb valószínűséggel (ám konkrét bizonyítékok nélkül), hogy egykori diákok is bekapcsolódhattak az itteni térítésbe. Ezután viszont mintegy másfél évtizednyi csend következett. MÁLYUSZ Elemér, *Zsigmond király uralma Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1984, 227–228; GALAMB György, *Eretnokség*

sősorban a déli és keleti egyházmegyék főpásztorainak Marchiai Jakabhoz írott levelei alapján.³⁷ Ezzel szemben az itt vizsgált antihuszita kéziratok többsége, tizennégy szöveg ez előtti időpontra datálható, öt további kézirat még a század első felére keltezhető, s a pápai oklevelekkel együtt tudunk nyolcat datálni a 15. század második felére. Vagyis a legtöbb szöveg egy olyan időszakban érkezett az országba, amikor Magyarországon hallgatnak a források huszita megmozdulásokról vagy szimpatizánsokról. Ez azért is figyelemre méltó tény, mert a környező országokban olykor már az 1410-es években felbukkannak huszita eretnek csoportok,³⁸ az 1420-as években pedig egész Közép-Európában komoly problémává nőtt a huszita veszély. Magyarországon mégis csak az 1430-as évek derekán jelentek meg az első viharfellegek. Vagyis míg a huszita kéziratoknál azt lehetett látni, hogy nem vehettek részt a huszita eszmék hazai elterjesztésében, addig az antihuszitáknál pedig úgy tűnik, hogy nem volt mire reflektálniuk. Ezzel lehet összefüggésben az is, hogy a magyar főpapok az 1430-as években látták először szükségét annak, hogy beavatkozzanak az események menetébe.³⁹

A kéziratok keletkezési helyének a meghatározása szintén hasznos információkkal szolgál. A huszonhét kéziratból nyolc Bécshez vagy Ausztriához, négy-négy Krakkóhoz és Csehországhoz köthető, négy szöveg egyéb külföldi területhez, így pl. Konstanzhoz vagy Bazelhez köthető, három keletkezési helye egyelőre ismeretlen, s mindössze egyről tudjuk biztosan, hogy Magyarországon készült. A szövegek keletkezési idejét és helyét, valamint a husziták régió belüli felbukkanását összevetve azt kell mondanunk, hogy a

és inkvizíció Dél-Magyarországon = A Fehér lovag. Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára, szerk. GÁLFFY László, SÁRINGER János, Szeged, Lazi–SZTE BTK Középkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2015, 140; Augustinus THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie shronologica disposita I–II*, Romae, 1859–1860, II, 196–199; ZsO VII, 48, 153, 437, 438–439, 1633. sz.; *A szepesi egyház történetére vonatkozó kivonatos krónika*, közli: PEKÁR Károly = *Magyar Történelmi Tár* IV. sorozat 5. (1904), 51; HARASZTI SZABÓ, KELÉNYI, SZÖGI 2017, i. m. 79; MNL OL DL 43733; Henry Charles LEA, *Geschichte der Inquisition im Mittelalter*, Bonn, 1905, 467. Vö.: HARASZTI SZABÓ, *Books and their Creators*, 2017, i. m. 31–45.

³⁷ GALAMB 2015, i. m. 141.

³⁸ Paweł KRAS, *Polish–Czech Relations in the Hussite Period. Religious Aspects = The Bohemian Reformation and Religious Practice* 4 (2002), 182–183; Paweł KRAS, *Libri suscepti, libri prohibiti: Wycliffite and Hussite writings in fifteenth century Polish towns = Uses of the written word in medieval towns: medieval urban literacy* 2, szerk. Marco MOSTERT, Anna ADAMSKA, Turnhout, Brepols, 2014, 206–209, 213–216; Paul P. BERNARD, *Jerome of Prague, Austria and the Hussites = Church History* 27 (1958), 18; Richard KIECKHEFER, *Repression of Heresy in Medieval Germany*, Liverpool, University Press, 1979, 88–89; Thomas A. FUDGE, *Heresy and the Question of Hussites in the Southern Netherlands (1411–1431) = Heresy and hussites in late medieval Europe*, szerk. Thomas A. FUDGE, Farnham, Routledge, 2014, 7–II, 14–20.

³⁹ Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az erdélyi püspök szerint az ő egyházmegyéjébe, az ő tudomása szerint Moldva felől érkeztek az eretnekek. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*, szerk. Georgius FEJÉR, Budae, Typ. Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829–1844. X/7, CCCLXXXIX.

kéziratok feltehetően a származási hely viszonyairól árulkodnak. Az antihuszita polémia központjai a régióban belül Bécsben⁴⁰ és Krakkóban,⁴¹ a két nagy egyetemi városban voltak, de mint láthattuk a cseh antihuszita emigráció kapcsán, a cseh területek sem hagyhatók figyelmen kívül, főleg Morvaország tekintetében, ahol a katolicizmus erősebb maradt Csehország más területeihez képest.⁴² Mind Ausztriában, mind Lengyelországban korán jelentkeztek a problémák, amelyekre választ kellett adnia az egyháznak és az egyetemeknek. A bécsi és krakkói egyetemen tanuló diákok, illetve a városokban megforduló klerikusok testközelből érezhették a husziták jelentette veszélyt, s fogékonyak lehettek a szövegek tartalmára. Arra azonban, hogy a másolás oka valamiféle tudatos előkészület vagy pusztán érdeklődés volt-e szinte lehetetlen válaszolni.

Arra, hogy mégis inkább utóbbiról lehet szó utalhat talán, hogy az antihuszita szövegek nem is a magyar viszonyokról szólnak. Ennek mindössze néhány kézirat mond ellent. Egy korai példája ennek a Racsici Laurini János elleni eretnekvád, s az erről szóló vitairatok, vagyis Prágai Pál két írása.⁴³ Látszólag ez valóban ellentmond annak, hogy 1430 előtt nem voltak huszita megmozdulások Magyarországon, de egyrészt a nyitrai egyházmegyében, ahol Racsici javadalommal rendelkezett, nem voltak huszita megmozdulások. Ezen kívül János még hosszú évekig betöltötte a nyitrai káptalanban az iskolamesteri posztot is,⁴⁴ és a per Olmützben zajlott le, ahol János tisztázta magát a vádak alól.⁴⁵ Vagyis Prágai Pál két írása ebben a perben nem tükrözi a magyar viszonyokat. Ugyanez mondható el egy másik perről, amely Salzburgban folyt le Zágrábi Domokos ellen, noha erről az eljárásról csak egy levélváltásból értesülünk a bécsi egyetem rektora és a zágrábi káptalan között.⁴⁶ Zágrábi pere ugyanabba a kategóriába esik, mint Racsicié, s elmondható, hogy Zágrábban, eltérően a vele szomszédos pécsi egyházmegyétől a későbbiek során sem hallunk huszita megmozdulásokról.⁴⁷ E két eset tehát elszigetelt és következmények nélküli volt Magyarország szempontjából.

⁴⁰ Bécs szerepét erősíti egy Brassóban fennmaradt, antihuszita felhangokat is tartalmazó vers a 15. század közepéről, melynek lejegyzője feltehetően a bécsi egyetem növendéke volt. Ezúton köszönöm Somogyi Szilviának, hogy erre a forráshelyre felhívta a figyelmemet. SOMOGYI Szilvia, *A brassói dékánság Kézikönyvének egyik kánonjogi jegyzete. Adalékok az egyházi bíráskodás illetékességi körének történetéhez* = *Micae Mediaevales VII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, szerk. FARKAS Csaba, RIBI András, VERESS Kristóf György, Bp., ELTE Történettudományok Doktori Iskola, 2018, 152.

⁴¹ Krzysztof OZÓG, *Migration von Professoren und Studenten aus Prag nach Krakau zu Beginn des 15. Jahrhunderts* = *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 49 (2009/2), 112.

⁴² ŠMAHEL 2002, i. m. III, 1714; Vö.: Howard KAMINSKY, *A history of the Hussite revolution*, Berkeley–Los Angeles, University of California Press, 1967, 147.

⁴³ SPUNAR i. m. I. 980–981, 988–990.

⁴⁴ VÁGNER József, *Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez*, Nyitra, Huszár I. Könyvnyomdája, 1896, 73–74.

⁴⁵ ZsO VII. 564; 617; 899. sz.

⁴⁶ HARASZTI SZABÓ, KELÉNYI, SZÓGI 2017, i. m. 43.

⁴⁷ Noha Székely a zágrábi városi mozgolódások mögött is huszitákat sejtett. SZÉKELY 1954, i. m. 150.

Két másik szöveg viszont vitán felül alátámasztja az eddigi okfejtést. Az egyik a pozsonyi husziták cselekedeteiről szóló rövid értekezés.⁴⁸ Az északnyugati országrész az 1420-as évek végétől folyamatos nyomásnak volt kitéve a huszita háborúk során,⁴⁹ s Pozsony megye ebből a szempontból szinte állandó fenyegetettségben élt. A városi jegyző már 1428-ban levélben figyelmeztette a tanácsot, hogy huszita szimpatizánsok vannak a városban,⁵⁰ ám Pozsony azután került komoly veszélybe, hogy 1432-ben a csehek csellet elfoglalták Nagyszombatot és a környező területeket, s a város huszita parancsnoka, Borotini Blaskó ugyanígy csellet kívánta bevenni Pozsonyt is, amely végül is nem vezetett eredményre.⁵¹ Az erről szóló pozsonyi városi feljegyzések és a jelen gyűjtésben is szereplő, s Bécsben fennmaradt kézirat tehát az 1430-as évek elejére tehető, bár a városban már voltak huszita szimpatizánsok néhány évvel korábban is.

Nem sokkal ezután készült a másik kézirat, a Marchiai Jakab által feltehetően Erdélyben összeállított *Articuli hussitarum*.⁵² Jakab testvér, előbb mint a boszniai ferences rendtartomány előljárója, később pedig a magyar provincia vikáriusaként is többször megfordult Magyarországon, hazai tevékenységét újabban Galamb György vizsgálta. Galambnak a Jakab által lejegyzett huszita tézisekből sikerült leszűrnie, hogy az egyértelműen a kelyhes irányzathoz köthető (noha vannak benne táborita jegyek is)⁵³ és, hogy hatottak rá egy 1426-ban Prágában tartott huszita „zsinat” határozatai is, vagyis az erdélyi husziták között csak ezután terjedhettek el ezek a nézetek. Moldvában ekkoriban már nagyobb számú huszita közösség élt, akik Lengyelországból, Csehországból menekültek ide, de a moldvaiak között is terjedni kezdett ez az eretnekség.⁵⁴ Nem tudni, hogy végül is mely területről és kik által kerülhettek ennek a huszita zsinatnak a határozatai Moldvába, s onnan Erdélybe, mindenesetre ebben az esetben is azzal szembesülhetünk, hogy az 1430-as években kezdődtek a problémák, amikor Marchiai Jakabot Lépes György püspök meghívta magához.⁵⁵ Egyszersmind

⁴⁸ ÖNB Cod. 4680. http://manuscripta.at/mi/hs_detail.php?ID=6947 (letöltés ideje: 2017. augusztus 24.).

⁴⁹ TÓTH SZABÓ 1917, i. m. 87–91.

⁵⁰ MNL OL DL 43733.

⁵¹ TÓTH SZABÓ 1917, i. m. 112–113.

⁵² A kéziratot ma Rómában őrzik Vat. Lat. 7307 jelzeten. Jakabnak mindazonáltal volt még két másik, mára sajnos elveszett kézirata a témában. Köszönöm Galamb Györgynek, hogy ezekre felhívta a figyelmemet!

⁵³ Thomas A. Fudge ugyanakkor némi hasonlóságot vet fel a Jakab által lejegyzett huszita tézisek és a valdensek vallási elképzelései között. THOMAS A. FUDGE, *Image Breakers, Image Makers: The Role of Heresy in Divided Christendom = Christianity in East Central Europe*, szerk. Paweł KRAS, Wojciech POLAK, Lublin, Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 1999, 214–215, 217. Jakab magyarországi tevékenységét ismerve azonban Fudge azon nézete nem állja meg a helyét, mi szerint a huszizmus egész Magyarországon, Szlavóniában és Erdélyben elterjedt volna. Uo. 213.

⁵⁴ Robin BAKER, *The Hungarian-Speaking Hussites of Moldavia and two English Episodes in their History = Central Europe* 4 (2006/1), 4. A moldvai huszita közösség létrejöttében magyar husziták is részt vettek. Valószínűleg az 1420-ban Szepesből elmenekültek is itt találtak menedéket.

⁵⁵ A Szerémségből elmenekült husziták korai moldvai jelenlétére és tanaira világít rá a nem sokkal Jakab testvér írása után, valamikor 1440–1442 között, Juan de Torquemada bíboros által készült

ez az első antihuszita jellegű munka, amely Magyarországon keletkezett és a magyar viszonyokról szól, hiszen bár a pozsonyi történések is a magyar viszonyokról vallanak, abban az esetben inkább Blaskó és a területen tevékenykedő cseh huszitákhoz, semmint Prágában képzett magyarokhoz köthetőek az események.

Ennek megfelelően a magyar huszitizmus gyökereit is ebben az időben kell keresnünk. Ezért ki kell térnünk egy olyan szövegcsoporthoz, amelyet a történészek hagyományosan a huszitizmushoz kötnek, s amely ugyan több kérdést is felvet, mégis alátámasztja az itt leírtakat.

A „Huszita Biblia” kérdése

Az első magyar bibliafordítás eredete és politikai-vallási gyökerei már hosszú ideje parázs viták tárgyát képezik a szakirodalomban. Noha már korán a huszita irányzathoz kapcsolta a fordítást Melich János,⁵⁶ amelyet Josef Jireček megjegyzései a másolók személyéről alátámasztani látszottak,⁵⁷ és amit például Kniezsa István a mellékjeles írásmód miatt el is fogadott,⁵⁸ de hamar megjelentek az ennek ellentmondó vélemények. Gálos Rezső⁵⁹ és Bánhegyi Jób bencés eredetet valószínűsített,⁶⁰ míg Tímár Kálmán ugyan több ponton kétségbe vonta a huszita eredetet, de ő maga nem foglalt állást,⁶¹ míg Jakubovich Emil a helyesírás miatt vonta kétségbe a fordítás huszita kötődését.⁶² Károly Sándor cáfolta Kardos Tibor azon elképzelését, hogy a fordítás se nem huszita, sem pedig katolikus, hanem boszniai patarénus lenne, s ő maga is a katolikus álláspont mellett foglalt állást.⁶³ Korompay Klára éppen Szabó Flóris fő érvét vonta kétségbe a ferences eredet mellett, vagyis a helyesírást, amelyet ő maga is elsősorban Husz személyéhez köt, s amely szerinte így a fordítást is a husziták-

Reprobationes triginta octo articulorum quos tenent heretici Usitici de Moldavis című munkája. A bíboros számára a moldvai husziták tanairól a pápa jóváhagyásával és Újlaki Dénes valamint Vajai János vezetésével indult ferences „expedíció” eredményei szolgáltatták az alapot műve megírásához. Noha nem magyar területen élő huszita közösségről van tehát szó, közöttük szép számmal lehettek a Szerémségből, Tamás és Bálint papokkal elmenekült magyar eretnekek, így érdemes megemlíteni a bíboros munkáját. GALAMB György, *Juan de Torquemada bíboros Reprobatióinak datálása = Acta Historica (Szeged)* 106 (1998), 31–37.

⁵⁶ MELICH János, *A Bécsi és a Müncheni kódex irói = Magyar Nyelvőr* 27 (1898), 358–359.

⁵⁷ JOSEF JIREČEK, *Über die culturellen Beziehungen der Ungarn und Böhmen im XIV. und XV. Jahrhunderte und über die ungarischen Hussiten = Sitzungsberichte der Kgl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften*, Prague, 1885, 101–113.

⁵⁸ KNEZSA ISTVÁN, *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*, Bp., Akadémiai, 1952, 178.

⁵⁹ TÍMÁR KÁLMÁN, *Legrégibb magyar bibliánk napitára és helyesírása. A bibliafordítás eredete*, Kalocsa, 1931, 3.

⁶⁰ BÁNHÉGYI JÓB, *A magyar irodalom története*, Bp., 1929, 22.

⁶¹ TÍMÁR 1931, i. m. 27–28.

⁶² TÍMÁR 1931, i. m. 3.

⁶³ KÁROLY SÁNDOR, *A huszitizmus és a magyar bibliafordítás = Létiünk* 2 (1972), 86–88.

hoz kapcsolhatja.⁶⁴ Hadrovics László 1994-ben felvetette, hogy a 15. századi fordítók ismertek olyan korabeli német és cseh bibliafordításokat, amelyek feltehetően egy, a magyar fordításhoz is használt latin változaton alapultak,⁶⁵ s noha kételyek felmerülhetnek munkájával kapcsolatban,⁶⁶ okfejtése logikáját a szakma elismerte.⁶⁷ A ferences eredet képviselői ugyanakkor elsősorban Szabó Flóris 1989-es tanulmányára építkeznek, aki a mellékjeles helyesírást nem Husztól eredezteti, hanem általános, elsősorban szerzetesi közegekben már korábban megjelent jelenségnek tartja azt. Ezek és a naptárban szereplő információk miatt a moldvai ferenceseket sejtí a *Müncheneri Kódex* mögött, azoknak éppen a moldvai fejedelem (és katolikus, magyar felesége) segítségével Tatrosban és Bákón történt megtelepedésük miatt.⁶⁸ Ezt a nézetet fogadja el többek között Madas Edit,⁶⁹ míg Szabó érveit Galamb György cáfolta meggyőzően.⁷⁰ Jelen kutatás során a fordítók személyén keresztül lehet további szempontokat felvetni, amelyek a jövőben talán segítenek jobban megérteni a bibliafordítás keletkezési körülményeit.

Szabó Flóris néhány érve viszonylag könnyen megcáfolható a másolók személyének az eddigiektől eltérő beazonosításával. Tamás és Bálint papokat Jireček 19. századi azonosítása miatt tartotta, s tartja még sok esetben ma is Pécsi Tamással és Újlaki Bálinttal azonosnak a szakma, noha a Délvidékről történő 1439. évi menekülésükor betöltött idő életkoruk miatt jogosan merültek fel kételyek már korábban is.⁷¹ Szabó teljesen helyesen mutatott rá 1989-ben, hogy a két prágai magyar diákot a keresztnevek egyezésén kívül semmi sem köti a fordító papokhoz.⁷² Van azonban egy sokkal egyszerűbb magyarázat is. Mint arra Galamb rámutatott, Szalkai Balázs ferences krónikája igen megbízható forrása az 1430-as évek délvidéki eseményeinek.⁷³ Ebben pedig azt olvashatjuk, hogy Kamanci Balázs számára a kamanciak adták össze a prágai tanulmányaihoz szükséges pénzt, majd hazatérte után kezdte el terjeszteni

⁶⁴ KOROMPAY Klára, *Helyesírás-történet, művelődéstörténet: két tudományág dialógusa, különös tekintettel a huszita helyesírásra* = *Magyar Nyelv* 102 (2006/2), 206–207; Vö: KOROMPAY Klára, *Egy nyitott kérdés, több tudományterület metszéspontjában: az ún. Huszita Biblia = Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben*, szerk. MÉSZÁROS Andor, KOVÁCS Eszter, Esztergom–Bp., Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány, 2017, 60–62.

⁶⁵ HADROVICS László, *A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága*, Bp., Akadémiai, 1994, 26, 52.

⁶⁶ FORGÁCS Tamás, *Észrevételek Hadrovics Lászlónak „A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága” című tanulmányával kapcsolatban* = *Magyar Nyelv* 93 (1997/3), 280–281.

⁶⁷ BÜKY Béla, *Két munka a Huszita Bibliáról* = *Magyar Nyelv* 91 (1995/2), 226–228; MADAS Edit, *Hadrovics László, A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága. Bp., Akadémiai, 1994. 146 l. (Recenzió)* = *Irodalomtörténeti Közlemények* 99 (1995/5–6), 648–651.

⁶⁸ SZABÓ Flóris, *Huszita-e a huszita Biblia?* = *Irodalomtörténeti Közlemények* 93 (1989/1–2), 120–123.

⁶⁹ MADAS Edit, *Középkori Bibliafordításainkról* = *Iskolakultúra* 8 (1998/1), 50–51.

⁷⁰ GALAMB György, *A Huszita Biblia és a ferencesek. Megjegyzések az első magyar bibliafordítás kérdéséhez* = *Egyháztörténeti Szemle* 10 (2009/2), 3–12.

⁷¹ KNIEZSA 1952, i. m. 178; SZABÓ 1989, i. m. 119–120; Vö.: GALAMB 2009, i. m. 4.

⁷² SZABÓ 1989, i. m. 119.

⁷³ GALAMB 2009, i. m. 6. Vö.: GALAMB 1998, i. m. 35.

az eretnekséget.⁷⁴ Az eddigi szakirodalom azonban kevésbé szentelt jelentőséget két apró, ám meghatározó ténynek a délvidéki husziták első hittérítőjével kapcsolatban, pedig ez a Biblia fordítóinak személyéhez is fontos adalék lehet. Egyrészt, hogy Szalkai krónikája az 1430-as évek első felének az eseményei között tárgyalja az imént leírtakat, másrészt Balázs nem egyedül tért haza, s nem egyedüli terjesztője volt a cseh eretnekségnek a Szerémségben. Szalkai ugyanis egy helyütt két társát említi,⁷⁵ akik talán azonosak lehetnek Tamás és Bálint papokkal, akik szintén kamanciak voltak. Ennek azért van jelentősége, mert V. Márton pápa,⁷⁶ az 1429/30. tanévben engedélyezte a prágai egyetemen az oktatást ismét, másrészt kizárja annak a lehetőségét, hogy pécsi és újlaki diákokkal azonosítsuk a bibliafordítókat. Tehát Balázs is csak 1429/30 után tanulhatott Csehországban, s felmerülhet annak a gyanúja, hogy Balázs Tamással és Bálinttal együtt mehetett Prágába tanulni,⁷⁷ ahol megismerkedhettek azokkal a nézetekkel, amelyek hazatérésük után Marchiai Jakab beavatkozását tették szükségessé. Galamb mutatott rá IV. Jenő egyik bullájára is, amely az inkvizíció által elítélt Mihály fia András, bácsi egyházmegyei papot szintén csehországi, vagyis talán ott tanult eretneknek mondja.⁷⁸ Hadrovics értekezése a Huszita Biblia német és cseh rokonságáról szintén beleillik kronológiailag ebbe az eseménysorba. Hadrovics meggyőző érvelése alapján ugyanis Johannes Viler német fordítását (vagyis szerinte egyik korábbi változatát, elődjét) használhatták a magyar fordítók is munkájuk során. Viler ráadásul 1434–35 között készítette fordítását, s ahogy Hadrovics rámutatott, Csehországban is járnia kellett, mivel a fordításból kiolvasható, hogy Viler ismerte a cseh nyelvet.⁷⁹ Ha pedig feltesszük, hogy Tamás és Bálint az 1430-as években járt a prágai egyetemre, akkor felmerülhet a gyanú, hogy valahogy kapcsolatba kerülhettek akár Viler fordításával is.⁸⁰ Ez a lehetőség azért is valószínűbb, mint az eddigi azonosítás, mert kiküszöböli azt a 20, sőt, 30 éves hiátust, amely Pécsi Tamás és Újlaki Bálint prágai tanulmányai, valamint a huszitizmus szerémségi megjelenése között eltelt.

⁷⁴ *Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita*, szerk., kiad. Franciscus TOLDY, komm., utószó Geisa ÉRSZEGI, Bp., MTA, 1986, 240.

⁷⁵ GALAMB 2009, i. m. 4.

⁷⁶ Michal SVATOŠ, *The Utraquist University (1419–1556)* = Ivana ČORNEJOVÁ, Michal SVATOŠ, Petr SVOBODNÝ, *A History of Charles University*, Prague, Charles University, 2001, 189.

⁷⁷ Azt, hogy Balázs nem egyedül tanulhatott Prágában már Galamb György is feltételezte Kamanci Balázs inkvizíciónak tett vallomása alapján, miszerint nem ő, hanem társai terjesztették az eretnekséget a Szerémségben. GALAMB 2015, i. m. 145.

⁷⁸ GALAMB 2009, i. m. 4–5.

⁷⁹ HADROVICS 1994, i. m. 20–21.

⁸⁰ Rendkívül érdekes adalékkal szolgál magyarok csehországi Biblia-másolataira Melich János, aki rámutatott, hogy 1423-ból ismert egy adat, miszerint Kolozsvári György fia Mihály erdélyi aléneklókanonok lemásoltatott magának egy Bibliát, amely azonban soha nem jutott el hozzá, s mindmáig Prágában őrzik. MELICH János, *Legrégibb bibliafordításunk történetéhez = Magyar Nyelv* 7 (1911), 292–293.

Akár ők voltak a „Huszita Biblia” fordítói, akár nem, az mindenesetre biztos, hogy a huszita eretnokség az 1430-as években jelent meg a Szerémségben, s ebben része volt a prágai egyetem magyar növendékeinek, de nem azoknak, akik 1420 előtt, hanem akik 1429/30 után tanultak a cseh fővárosban.

Néhány tényező azonban továbbra is megfontolásra érdemes. Szabó Flóris kutatásai szerint a mellékjeles helyesírás nem huszita sajátosság, hanem többfelé is ismert volt a korabeli Európában, s valószínűleg Huszra is ez hatott.⁸¹ Tímár szerint ugyanakkor a csehek maguk is csak későn tették magukévá Husz rendszerét, az ő korában azt még elvetették, fénykora pedig 1422–1452 közé tehető.⁸² Ezzel a helyesírási rendszerrel tehát az 1430-as évek elején Prágában tanuló három magyar fiatal minden gond nélkül megismerkedhetett, s a huszita tézisekkel együtt átvehette, s azokat fejleszthette, módosíthatta. Galamb György jogos felvetése a másik alternatíva, amely szerint a ferences (amennyiben valóban az volt) hatás akár annak is betudható, hogy a moldvai huszitákhoz ferencesek is csatlakozhattak.⁸³

A másik gyakran hivatkozott tézis, hogy a *Müncheneri Kódex* nyugat-dunántúli dialektusban íródott, amely Balassa János 1891-es kutatásaira épül.⁸⁴ Károly Sándor 1955-ben azonban arra az álláspontra helyezkedett, miszerint a *Müncheneri* és a *Bécsi Kódexek* dél-magyarországi dialektusban szólnak az olvasókhöz.⁸⁵ Mivel nyelvészeti szempontból érdemben nem tudok a témához hozzászólni, e helyen csupán az elmentésre szeretném felhívni a figyelmet. A megoldás kulcsa talán abban lehet, hogy a *Müncheneri Kódexen* is több kéz munkája fedezhető fel.

Tímár Kálmán az ereklyék tiszteletének a megünneplését, de Husz ünnepének az elhagyását is felhossa a *Müncheneri Kódex* ferences eredete mellett érvként.⁸⁶ Ha azonban elfogadjuk, hogy a két másoló az 1430-as évek elején került kapcsolatba a mozgalommal akkor mindkettő könnyen magyarázható. Az ereklyék ünnepét utoljára 1437-ben tartották meg Prágában, így azt a magyar husziták is átvehették, míg Husz ünnepét csak 1441-ben tette ismét kötelezővé minden huszita felekezet számára egy prágai zsinat.⁸⁷ Az „ismét” utalhat arra is, hogy még a husziták között is voltak olyanok, akik nem tartották ezt az ünnepet, s ha ezt nem, akkor az olyanok, mint Prágai Jeromos vagy egyéb huszita szentek ünnepei szintén háttérbe szorulhattak, s az egyes gyülekezetek belátására volt bízva megünneplésük.

Egy ide kapcsolódó probléma a naptár kérdése is. Noha nem tudni, hogy ki és mikor fordította, illetve, hogy mikor illesztették a fordítás elé a *Müncheneri Kódexben*,

⁸¹ SZABÓ 1989, i. m. 120–121.

⁸² TÍMÁR 1931, i. m. 14.

⁸³ GALAMB 2009, i. m. 10.

⁸⁴ BALASSA József, *Codexek és a nyelvjáráskok = Hunfalvy Album*, Bp., Hornyánszky Viktor, 1891, 5–12; SZABÓ 1989, i. m. 119.

⁸⁵ KÁROLY 1972, i. m. 84.

⁸⁶ TÍMÁR 1931, i. m. 5–8.

⁸⁷ TÍMÁR 1931, i. m. 8.

Tímár Kálmán elfogadta Békesi Emil véleményét, amely szerint a bibliai szövegeket és a naptárt ugyanaz a személy fordította.⁸⁸ Tímár ezek után ugyan azt írja, hogy a naptár nem árul el semmilyen huszita hatást, hiszen a huszita szentek ünnepei nem voltak benne,⁸⁹ viszont szintén nehéz ferences hagyománnyal megmagyarázni két, itthon igen kevésbé ismert angolszász szent ünnepének a bekerülését a naptárba. Egyikük a 7. századi Szent Aethelberg, aki férje, Edwin király megtérítésében játszott nagy szerepet,⁹⁰ míg másikuk Hitvalló Edward volt. Ezek minden bizonnyal Peter Payne angol származású huszita professzornak a révén kerültek a kalendáriumba, talán éppen akkor, amikor Payne Moldvában járt az ottani huszitáknál.⁹¹

Mindezek figyelembevételével nem lehet elvetni a fordítás és a fordítók huszita eredetét, és a jövőben komplexebb, több tudományág együttműködésével megvalósuló kutatások révén valószínűleg közelebb kerülhetünk a megoldáshoz. Addig is azonban a fennmaradt töredékek huszita eredetét lehet valószínűsíteni, amely így az egyetlen a vizsgált szövegek közül, amely helyi használatra, a magyar viszonyokra reflektálva és/vagy magyar másolók illetve fordítók által készült. Mindez azt is jelenti, hogy az első huszita és antihuszita szövegek arra az időszakra datálhatók, amikor az első jelentősebb huszita megmozdulásokról tudunk a korabeli Magyar Királyságban, ami nem lehet véletlen.

Fentebb amellet érveltünk, hogy a huszita szövegek mellett, a vizsgált korpuszt alkotó többi szöveg áttekintése választ adhat arra a kérdésre, hogy vajon valóban az egyház lelkes eretnek-ellenes fellépése folytán maradt-e ránk ilyen kevés huszita emlék, vagy esetleg más oka is volt ennek. Míg a huszita kéziratok egy jelentős része külföldön maradt, az antihuszita szövegek döntően nem a magyar, hanem inkább a keletkezési hely (főként Bécs, Krakkó és Csehország) viszonyairól szólnak, ráadásul igen nagy részük 1430 elé keltezhető, amikor Magyarországon a források hallgatnak a szomszédos területekhez hasonló huszita megmozdulásokról. Az antihuszita írások tehát azt az álláspontot erősítik, hogy azokra nem magyar inkvizíciós vagy eretnek-ellenes megnyilvánulások során volt szükség, vagyis, hogy nem lehetett számottevő a korabeli lakosság körében a huszita szimpatizánsok száma a 15. század első felében. Viszont az antihuszita szövegek nagy száma is arról tanúskodik, hogy elsősorban az értelmiségiek érdeklődtek a téma iránt.

Összegzés

Az összegyűjtött kéziratok a huszita eszmék magyarországi megjelenésének kérdésében segítenek tisztán látni. Egyrészt a huszita kéziratok provenienciája markáns cseh kapcsolatokra mutat és igen nagy a magyar személyekhez köthető szövegek száma

⁸⁸ TÍMÁR 1931, i. m. 4.

⁸⁹ Ld. a 88. jegyzetet.

⁹⁰ KLANICZAY GÁBOR, *Az uralkodók szentsége a középkorban*, Bp., Balassi, 2000, 83.

⁹¹ BAKER 2006, i. m. 12–15.

is. Másrészt viszont a magyarokhoz köthető kéziratok közül egy sem került Magyarországra, és a csoport döntő többsége egyáltalán nem kapcsolódott be a huszita eszmék terjesztésébe az országban. Ily módon továbbra is csekélynek mondható a prágai egyetem szerepe a magyarországi huszitizmus megjelenésében. Ez alól egyedül az ún. „*Huszita Biblia*” szövegei jelentenek kivételt, amelyeknél ugyan többször felmerült a katolikus eredet gyanúja, de jelenleg is több érv szól a huszita keletkezés mellett. A fordítók személyét illetően valószínűsíthető, hogy nem Újlaki Bálint és Pécsi Tamás fordíthatta a Bibliát magyarra, hanem a prágai egyetem 1429/30-ban történt „újra-nyitása” után ott tanult és a ferences krónika által is kamanciaknak nevezett Tamás és Bálint papok, akik a később megtért eretnek, Kamanci Balázs diáktársai lehettek az egyetemen.

Az antihuszita szövegeknél feltűnő, hogy nem a magyar viszonyokkal foglalkoznak, nem azokra reflektálnak, s mindez egybevág azzal, hogy a huszita szövegek száma mily kevés, továbbá, hogy néhány elszigetelt esettől eltekintve (1420, Szepesség) nem tudunk huszita megmozdulásról az 1410-es, 1420-as évek Magyarországon. Műfajilag ezek a szövegek ráadásul inkább szóltak az értelmiségiekhez, semmint az egyszerű emberekhez, így – ellentétben a huszita szövegekkel, ahol épp ezek voltak többségben – a célközönségből sem következethetünk ekkor még a huszitizmus elterjedésére az országban. Az első olyan szöveg, amely már a helyi viszonyokkal foglalkozik, Marchiai Jakab inkvizítor feljegyzése, az *Articuli hussitarum*. Ez a mű az 1430-as években keletkezett, akár csak az első huszitanak nevezhető szövegcsoporthoz, a Biblia fordítása.

Úgy tűnik tehát, hogy az 1430-as éveknél korábban igen alacsony lehetett a lakosság érdeklődése Husz eszméi iránt. Összességében tehát a mozgalomra reflektáló kéziratok első áttekintése arra vezetett, hogy az egyetem szerepe csekély volt az eszmék terjesztésében, továbbra sem találni nagyszámú, huszítává lett magyarokat, s úgy tűnik, hogy a huszitizmus valóban az 1430-as években vált komoly magyar belpolitikai kérdéssé.

Péter Haraszti Szabó*The Role of the Universities in Hussite Propaganda: Manuscripts Reflecting Hussitism in Hungary in the 14th and 15th Century*

The collected corpus of manuscripts about Hussitism or Antihussitism help us to specify the interests of Hungarians in this kind of heresy and to ascertain an approximate time when the heresy took hold in Hungary. Among the collected 61 manuscripts, there are only 13 which were dedicated to the teaching of Hus, while 27 were on the opposite side. I can enumerate 21 writings which can be identified as works of precursors of Hus, while in the case of 23 texts, one needs to make further research about which side they belong to. As one of the consequences of this research, I found out that the University of Prague had minor influences on Hungarian Hussitism, at least in the initial stages. On the other hand, the interest towards these kind of teachings was low among the population in Hungary during the first third of the 15th century. Among the copyists or writers of the Hussite texts can be found many Hungarian students. However they never returned home from the university, nor did the manuscripts. The only exception is the so-called "Hussite Bible" which is the earliest Hungarian translation of the Holy Scriptures. Most probably Thomas and Valentine were priests, the translators are not equal to Thomas de Quinqueelesiensis and Valentinus de Vylak from the University of Prague. They probably studied together with Blasius de Camanz at Prague shortly after the reopening of the university in 1429/30. Thus they could be identical with the two Hussite preachers of Sremska Kamenica, who, according to the Franciscan Chronicle, led the Hungarian Hussites to Moldavia in 1439. This was the first serious Hussite activity in Hungary which happened in the 1430s. Similarly to the first anti-Hussite inquisition actions in Hungary, led by Jacobus de Marchia. His writing, the *Articuli Hussitarum*, is the first evidences of the Hungarian Hussites' teachings and this was the starting point of Father Jacob's activities against them. The first Hussite and anti-Hussite manuscript were born almost at the same time in the 1430s, which obviously shows us that the Hussitism became a serious domestic problem in Hungary only in the middle of the 1430s. On the other hand, the University of Prague had a small role in disseminating Hussite teachings before 1418/1420, when the university could maintain its activity.